

АДАБИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ГЕНДЕР ХУСУСИЯТЛАРИ

Туракулова Окила Амиркуловна, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Амалий филология кафедраси катта ўқитувчиси п.ф.д. (PhD)
Тел: 90 918 75 28
Эл почта: shahrizodf@mail.ru

“Гендер” атамаси америкалик психолог олим Столлер томонидан илмий истеъмолга киритилган бўлиб, “жинс” маъносини билдиради. Жинсий муносабатлар илгари ҳам психологияда фаол ўрганилган бўлса-да, янги атаманинг пайдо бўлиши ижтимоий фанларда янги оқимларни юзага келтирди. “Гендер тарихи”, “Гендер психологияси”, “Фалсафанинг гендер томонлари”, “Гендер антропологияси”, “Гендер социологияси”, кейинчалик эса “Гендер педагогикаси” каби фан тармоқлари шаклланди. “Гендер” тушунчаси, аввало, эркак ва аёл, ўғил ва қиз болалар муносабатларининг ижтимоий-психологик ҳамда педагогик томонларини қамраб олади. Мазкур тушунча янги ижтимоий қарашлар ва маданиятга боғлиқдир [1].

Ўғил ва қиз болаларнинг турли халқ маданиятида ҳар хил тарбияланиши туфайли, улар мактабга келган даврдан бошлаб жинсларнинг психологик фарқлари маълум бўлади. Бу фарқлар орасида психологлар қизлар ўғил болалардан математик ва визуал қобилиятлари билан устунроқ деб таъкидлашади. Ўғил болаларда қизларга қараганда ўзига ишонч ҳисси кучлироқдир. Қиз болалар бир хилликка асосланган қизиқарсиз фаолиятни енгилроқ қабул қилишади. Ўзгарувчан муҳитга тез мослашишади. Ўғил болалар ҳар бир ҳолатни умумий тарзда баҳолашса, қизлар яхшилаб текшириб, ўрганиб, кейин унга баҳо беришади”. Педагогик маънода гендер – ўғил ва қиз болаларнинг мураккаб таълимий социомаданий бирлиги бўлиб, уларнинг хатти-ҳаракати, менталитети ва эмоционал хусусиятлари, ўқув фаолиятидаги ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатларини ўз ичига олади [2].

Миллий педагогикамизда китобхонликнинг гендер фарқлари масаласига XXI аср бошларида алоҳида эътибор қаратила бошланди.

Шу билан бирга, кўплаб хорижий олимларнинг тадқиқотларида турли жинс вакиллари ҳисобланган китобхонларнинг хулқ-атвор ва дидининг ўзига хосликларини ўрганишга хилма-хил ёндашувлар кўзга ташланади. Жумладан, қиз болалар ўғил болаларга қараганда китобларга мунтазам мурожаат қилади, мутолаага кўп вақт ажратишади. Ж.Гэлланинг қатор Европа мамлакатларида ўтказган тадқиқотлари шуни кўрсатадики, аёллар эркакларга қараганда фаол китобхонлик билан ажралиб туради. Француз тадқиқотчиларнинг маълумотлари бўйича бир йилда бир марта китоб ўқийдиганлар орасида ҳам аёллар етакчилик қилган.

1.Гендер тадқиқоти асослари курси хрестоматияси. (Рус тилидан қисқар. Таржима). Олий ўқув юртлари учун. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – 411 б.

Немис олимлари аёлларнинг адабиётга эҳтиёжи юқори эканлигини, эркакларга нисбатан бир ярим баробар кўпроқ ўқиш истагини билдиришини таъкидлаб ўтишган. Улар китобларни фақат совға сифатида сотиб олишни хоҳлашади.

Социолог И.А.Бутенко ўзининг “XX аср сўнггида китобхонлар ва ўқиш: социологик жиҳатлар” деб номланган монографиясида нашриётлар фаолияти ва кутубхона ишидаги асосий тенденцияларни тадқиқ этиб, гендер фарқларига кўра, замонавий китобхоннинг ижтимоий-психологик қиёфасини аниқлаштирди. “Умумпсихологик тавсифга эга муҳим статистик маълумотлар аёллар ва эркакларнинг мутолаа ва китобхонлик фаолиятининг ўзига хосликларини ажратиб кўрсатиш имконини беради” [29, 33-б.]. Тадқиқотчи эркаклар ва аёлларнинг мутолаа хусусиятини тадқиқ этиб қўйидаги хулосага келган: китобга мурожаатнинг асосий сабаблари – иш ва ҳордиқ чиқариш. Шунинг учун иш билан боғлиқ мотивлар эркакларга яқин, аёллар кўпинча китобни дам олиш учун ўқишади. “Аёллар учун гедонистик (қадимги юнонча сўз “хурсандчилик”, “завқланиш”) интилиш, эркаклар учун эса прагматиклик (прагматик, прагма – иш, ҳаракат) хосдир” [2].

Шу билан боғлиқликда тадқиқотчи қизиқиш ва ишбоп мотивларнинг нисбати асосида А.С.Павлова томонидан ишлаб чиқилган мутолаа типологиясига эътибор қаратган [3].

Яъни рационал-аёл типи учун баъзан ишга боғлиқ мотивлар билан уйғунликда тарихий асарлар, санъат, шеърят, мумтоз адабиёт, тилшунослик, адабиётшуносликка доир китобларга қизиқиш кучли.

Рационал-эркак типи барча адабий-бадиий жанрларга муносабатда ишбоп мотивлар асосида ёндашиши билан ажралиб туради, мавзу йўналишига қизиқиш кўрсаткичи ўртачадан паст.

Олиб борилган тадқиқотларимиз асосида ўқувчиларнинг мутолаага қизиқишларида гендер-ролли тафовут очик намоён бўлмасида, бироқ тадқиқот жараёнида ўғил ва қиз болалар мутолаа қиладиган китоблар мавзу доирасига кўра бир-биридан фарқ қилиши кузатилди.

Асар мавзуси бўйича қизларда ишқий романлар етакчилик қилади. Бизнинг фикримизча, қизларнинг муҳаббат тарихи ҳақида ўқишга кўпроқ хиёнат, эмоционаллик ва қаҳрамонларнинг шафқатсизлиги, уларнинг эркаклар билан муносабатидаги фожеавий сир-асрорлар, бироқ энг асосийси асар ниҳоясида ҳаётдан яхшилик изловчи, садоқатли, адолатпарвар қаҳрамон ғолиб бўлиши ва ўз бахтини топиши масаласи қизиқиш уйғотади. Ўспирин ёшидаги ўғил ва қиз болаларнинг мутолаа йўналиши бўйича гендер хусусиятларининг намоён бўлиши аниқланди.

2.¹ Бутенко И.А. Читатели и чтение на исходе 20 века: социологические аспекты. – Москва: Наука, 1997. – 132 с

Ўғил ва қиз болаларнинг мутолаа йўналишлари (фоиз ҳисобида)

№	Мавзу йўналиши	Қиз болалар		Ўғил болалар	
1.	Замонавий	29	35	21	19
2.	Тарихий	23	15	40	36
3.	Иккинчи жаҳон уруши ҳақида	-	2	14	13
4.	Илмий-оммабоп	11	18	25	22
5.	Фантастик	23	14	38	31
6.	Детектив	17	30	14	33
7.	Саргузашт	42	29	47	30
8.	“Қўрқинчли”	34	30	19	36
9.	Шеърят	13	8	7	8
10.	Эртак	19	5	9	5
11.	Севги-муҳаббат	30	42	3	2
12.	Энциклопедик	28	41	27	38

Ишқий романларга муурожаат қилиш ва алоҳида қизиқиш билан қараш ёшга ҳам боғлиқ. Ўспиринлик бошқа жинс вакилига жиддий муносабат ва ҳис-туйғуларнинг юзага келиш давридир. Романларда тасвирланадиган муҳаббатнинг ишқий-саргузаштли жиҳатлари қиз болаларни қандай тарзда ёқимли бўлишга ҳаракат қилиш, эркак ва аёллар ўртасидаги муносабатларни билиш воситаси сифатида ўзига жалб этади.

Ишқий романлар билан бирга қизлар ўртасида замонавий ҳаёт билан боғлиқ асарларни ўқиш ҳам оммалашган. Ўспирин ёшдаги ўғил болалар замонавий ҳаёт акс этган асарларни кам ўқишади, курсдан курсга ўтганда ҳам алоҳида ўзгариш сезилмайди. Қиз болаларнинг замонавийлик билан боғлиқ асарларни ўқишга интилиши ўғил болаларга қараганда даврга хос интуитив муаммолардан ҳайратланиши, кишилар ўртасидаги шахсий муносабатларга мисоллар ва жавоблар топишга ҳаракат қилиши билан боғлиқ. “Яқин” ўтмишга эътибор қаратиш бугунги куннинг кўплаб муаммоларининг илдизини топишга ёрдам беради. Айнан бу ўғил болаларга кўпроқ қизиқ, буни эса, улар қиз болаларга қараганда тезроқ улғайиши билан боғлаб тушунтириш мумкин.

Ўспирин ёшдаги ўғил ва қиз болаларнинг сеvimли муаллифлари ва асарларини таққослаш орқали ҳам уларнинг мутолаа йўналишлари ҳақида маълум бир хулосаларга келиш мумкин. Ўғил болалар орасида мустақил ўқиладиган асарлар сифатида Ж.Лондон, Эрнест Хемингуэй, Жоанна Роулинг, Чингиз Айтматов, Пиримкул Қодиров, Тоҳир Малик, Нуриддин Исмоилов, Олимжон Ҳайитларнинг китоблари кенг оммалашган. Қиз болалар эса, Абдулла Қодирий, Тоҳир Малик, Ўткир Ҳошимов, Азамат Қоржовов, Набижон Ҳошимов, Олимжон Ҳайит, Нуриддин Исмоиловларнинг асарларини кўп ўқишлари маълум бўлди.

Шуниси ажабланарлики, ўқувчиларнинг бадиий асарлар мутолаасига йўналганлигининг табақалашув механизмларидан бири асардаги бош қаҳрамоннинг жинсий мансублиги эканлигига гувоҳ бўлинди. Ўғил болалар санаб ўтган асарларнинг барчасида асосий қаҳрамон – эркак киши, қизлар қайд этиб ўтган асарларнинг аксариятида марказий ўринда аёл образи гавдаланган.

Асарлар ва муаллифлар рўйхатини таққослаш олинган маълумотларнинг алоҳида психологик таҳлил йўналишини ҳам белгилаш имконини беради. Агар бадиий асарлар уларда ижтимоий-психологик хулқ-атвор моделларининг намоён бўлиши нуқтаи назаридан кўриб чиқилса, қайд этиб ўтилган асарлар ўспирин ёшдаги ўғил ва қиз болаларнинг маълум бир турдаги ижтимоийлашув даражасини акс эттириши мумкинлиги ойдинлашади.

Ўғил болалар томонидан танланган асарларда уч асосий хулқ-атвор моделини кўриш мумкин:

- маълум бир вазиятда юзага келган ҳолатлардан фаол фойдаланишга йўналтирилган хулқ-атвор тури билан боғлиқ авантюра, саргузашт романлардаги анъаналарга асосланган модел;

- иккинчи модел душманларга мардонавор қарши туриш, масъулиятлилик, қадриятларни сақлаб қолиш, ожизларни ҳимоя қилишга йўналтирилган;

- учинчи модел аёлларга олийжаноб инсон сифатида муносабатда бўлиш билан боғлиқ.

Ўғил болалардан фарқли равишда моҳиятан битта модел – хотин-қизлар идеал меъёрларга риоя қилиш орқали эркакларда ўзига нисбатан муҳаббатни пайдо қилишида намоён бўладиган хулқ-атворнинг феминистик тури. Қизлар томонидан кўрсатилган кўпчилик асарларнинг бош қаҳрамони сифатида идеаллашган севги объекти ва ҳақиқий эркакка хос жиҳатларни намоён қиладиган персонажлар акс этади. Шунингдек, қизларда жамиятда катта обрўга эга бўлиш, касбий ютуқларга эришиш ва жозибадорликка интилиш ҳам яққол намоён бўлади.

Ўспирин ёшдаги ўғил ва қиз болаларнинг у ёки бу асарни афзал деб билишида намоён бўладиган мазкур фарқларни бадиий идрокнинг ўзига хосликлари нуқтаи назаридан кўриб чиқсак, гендер фарқнинг мавжудлиги шахсий-бадиий идрок этиш даражасининг пастлиги билан боғлиқлиги ҳақида хулоса қилиш имконини беради. Агар китобхоннинг адабий асарнинг ўзига хосликларини бадиий идрок этиш даражаси юқори бўлса, гендер тафовут аҳамиятли роль ўйнамайди. Асарни бадиий идрок этолмаслик уни ҳаётий далил сифатида маиший даражада қабул қилинишига олиб келади. Айнан санъатни “содда-реалистик” идрок этиш ўқувчиларнинг мутолаа маданиятини ривожлантиришда гендер тафовутнинг сақланиб қолишига олиб келади. Ўғил болаларда қизларга қараганда мазкур тамойил катта роль ўйнайди.

Адабиёт дарсларида ўрганилган асарлар билан чекланиш нафақат қизларда, балки ўғил болаларда ҳам учраши уларда шахсий йўналганликнинг шаклланмаганлигини кўрсатади. “Ҳимоя реакцияси” сифатида академик лицей адабиёт дастуридаги асарларнинг номларини санаб ўтиш билан чекланиш индивидуал танловдан ўзини олиб қочиш, деб айтиш мумкин. Бу билан

боғлиқликда шуни алоҳида қайд этиб ўтиш лозимки, адабиёт дастурларига киритилган бадий асарлар ўғил ва қиз болалар ўртасида тенг ўринни эгаллайди.

Мутолаа маданиятининг ривожланганлик даражаси кўп жиҳатдан китоб танлаш, яхлитликда ўқиш мотивларига боғлиқ.

Шундай қилиб, мутолаа маданиятини ривожлантиришнинг гендер тафовутларини ўрганиш уларнинг мустақил ўқишига раҳбарлик қилишда ўқувчи шахсига йўналтирилган ёндашувни қўллаш, қиз ва ўғил болалар учун алоҳида китоблар рўйхатини тузиш имконини беради. Бундай ёндашув уларнинг ҳар бирининг эҳтиёжларини қондириш, мутолаа маданиятини ривожлантириш ва китобхонлик йўналишини коррекциялашнинг самарали методларини танлаб олишга ёрдам беради.

Адабиётлар руйхати:

1. Гендер тадқиқоти асослари курси хрестоматияси. (Рус тилидан қисқар. Таржима). Олий ўқув юртлари учун. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – 411 б.
2. Бутенко И.А. Читатели и чтение на исходе 20 века: социологические аспекты. – Москва: Наука, 1997. – 132 с.
3. Ганиева Б.И. Кутубхоналарда болалар ўқиш маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятлари. Педагогика фанлари номзоди. ...дисс. – Тошкент, 2008. – 160 б.
4. Павлова А.С. Мотивы чтения в типологизации читателей // Психология чтения и проблемы типологии читателей: сборник науч. трудов. – Ленинград, 1994. – С. 69-75.
5. Педагогик атамалар луғати. – Тошкент: Фан, 2008. – 195 б.